

WYZNACZANIE CZASU OPÓŹNIENIA ODPLYWU WEZBRANIOWEGO W ZLEWNI RZEKI GZÓWKI

Kazimierz Banasik, Mariusz Barszcz, Joanna Pudzianowska,
Zofia Czempińska-Świtalska

Streszczenie: Celem pracy jest przedstawienie wyników pomiarów czasu opóźnienia odpływu z nizinnej zlewni rzeki Gzówki, położonej na Równinie Radomskiej, po profil Jedlnia Letnisko. Czas opóźnienia odpływu obliczono na podstawie 6 największych zdarzeń opad – odpływ zarejestrowanych w latach 1997–2001. Średnia wartość z pomiarów wynosi 13,9 h. Wartość tę porównano z czasem opóźnienia uzyskanym z 10 formuł empirycznych. Wartości najbliższe, uzyskane z pomiarów, otrzymano przy zastosowaniu wzoru Nasha (równanie 6), wzoru według modelu Wackermanna z parametrami Ignara (równanie 12) oraz SCS (równanie 2).

Słowa kluczowe: małe zlewnie, proces opad – odpływ, czas opóźnienia odpływu wody

WSTĘP

Czas, jaki upływa od wystąpienia opadu w zlewni rzecznej do momentu, kiedy odpływ bezpośredni (powierzchniowy i podpowierzchniowy) dotrze do przekroju zamykającego zlewnię jest ważnym elementem w modelowaniu procesu opad – odpływ – transport rumowiska unoszonego, a także w prognozowaniu wezbrań powodziowych. Czas ten nazywany czasem opóźnienia (ang. lag time) definiowany jest jako odległość mierzona w skali czasu między środkiem geometrycznym (ciężkości) hietogramu opadu efektywnego i hydrogramu odpływu bezpośredniego.

Celem pracy jest przedstawienie wstępnych wyników pomiarów czasu opóźnienia odpływu z małej zlewni rolniczej rzeki Gzówki, znajdującej się w dorzeczu Radomki. Wyniki te, uzyskane z analizy największych wezbrań opadowych zarejestrowanych w latach 1997–2001, przedstawione są na tle wartości otrzymanych z formuł empirycznych.

FORMUŁY EMPIRYCZNE NA WYZNACZENIE CZASU OPÓŹNIENIA ODPLYWU

Przeprowadzono wiele prób mających na celu ustalenie związku między czasem opóźnienia a charakterystykami zlewni. Jedną z ostatnich przedstawili Simas i Hawkins [1999]:

$$Lag = 0,0038 \cdot B^{0,594} \cdot J^{-0,150} \cdot S^{0,313} \quad (1)$$

gdzie: Lag – czas opóźnienia (h),
 B – szerokość zlewni (m),
 J – spadek głównego cieku (–),
 S – parametr retencji zlewni (mm).

Postać wzoru (1) uzyskano na podstawie danych z 78 zlewni, w których stwierdzono stałe (stabilne) wartości czasów opóźnień odpływu dla dużych zdarzeń. Współczynnik determinacji zależności (1) wynosił $R^2 = 0,58$ (przy $N = 78$).

Do powszechnie znanych zależności empirycznych na czas opóźnienia odpływu należy formuła opracowana przez byłą Służbę Ochrony Gleb (Soil Conservation Service) Departamentu Rolnictwa USA [USDA-SCS 1985] o postaci:

$$Lag = \frac{2,59L^{0,8}(0,039S + 1)^{0,7}}{1900J_z^{0,5}} \quad (2)$$

gdzie: L – długość głównego cieku (m),
 J_z – średni spadek zlewni (%).

Dane wykorzystane do wyprowadzenia zależności (2) pochodziły z wielu zlewni z terenu USA, o powierzchni do 16 km^2 .

Na podstawie danych ze zlewni w stanie Illinois w USA, Mitchell [1948] uzależnił czas opóźnienia jedynie od powierzchni zlewni:

$$Lag = 0,593 \cdot A^{0,60} \quad (3)$$

gdzie A – powierzchnia zlewni (km^2).

Mitchell stwierdził także, że włączenie parametru spadku terenu nie dało znaczącego polepszenia zależności na czas opóźnienia w badanych zlewniach.

Na podstawie danych z równinnych, zalesionych zlewni Florydy, Capece i in. [1988 – za Sheridanem 1994] uzależnili czas opóźnienia od powierzchni zlewni i udziału mokradeł:

$$Lag = 3,0 + 0,27A^{0,11}(W + 1)^{0,71} \quad (4)$$

gdzie W – udział mokradeł w zlewni (%).

Wykorzystane dane pochodziły ze zlewni o powierzchni od $0,1$ do $14,5 \text{ km}^2$.

W badaniach hydrogramów jednostkowych dla zlewni w Wielkiej Brytanii Nash [1960] zaproponował dwa alternatywne równania odnoszące się do czasu opóźnienia o postaci:

$$Lag = 20,7 \cdot A^{0,30} \cdot (100 \cdot J_z)^{-0,30} \quad (5)$$

$$Lag = 17,3 \cdot L^{0,30} \cdot (100 \cdot J)^{-0,33} \quad (6)$$

gdzie: L – długość głównego ciek (km),
 J – spadek głównego ciek (%)

Dalszym przykładem zależności empirycznej, wyprowadzonej przez Kennedy'ego i Watta [1967 – za Diskinem 1973] dla zlewni położonych w południowej części prowincji Ontario w Kanadzie, jest wzór:

$$Lag = 4,90 \cdot L^{0,66} \cdot (100 \cdot J)^{-0,33} \cdot W_J^{0,21} \quad (7)$$

gdzie W_J – bezwymiarowy parametr udziału jezior, bagien i stawów (A_J) w 2/3 górnej części powierzchni zlewni, określony z zależności:

$$W_J = 1 + 20 \cdot A_J/A \quad (8)$$

gdzie: A_J – powierzchnia jezior, stawów i bagien,
 A – powierzchnia zlewni.

Chang-Xing Jin [1993] analizując dane z 6 zlewni, o powierzchni od 64 do 2388 km², z których dwie położone są w Irlandii, a cztery w Chinach, ustalił zależność na podstawie 83 zdarzeń, o postaci:

$$Lag = 4,79 \cdot (L_c/v)^{0,89} \quad (9)$$

gdzie: L_c – odległość mierzona wzdłuż głównego ciek od rozpatrywanego przekroju do punktu na ciek położonego najbliżej geometrycznego środka ciężkości zlewni (km),
 v – prędkość średnia w przekroju zamykającym przy przepływie kulminacyjnym (m/s).

Innym sposobem wyznaczenia czasu opóźnienia jest wykorzystanie wzorów na parametry modelu Wackermanna [Banasik i in. 2000]. Jeśli czas opóźnienia odpływu dla chwilowego hydrogramu jednostkowego (IUH) otrzymany z kaskady zbiorników liniowych (modelu Nasha) jest zapisywany zależnością:

$$Lag = N \cdot k \quad (10)$$

gdzie: N – liczba zbiorników (–),
 k – parametr retencji zbiornika (h),

to czas opóźnienia odpływu dla IUH z modelu Wackermanna (dwie kaskady równoległe, z których każda zawiera dwa zbiorniki) można zapisać wzorem:

$$Lag = Lag_1 \cdot \beta + Lag_2 \cdot (1 - \beta) \quad (11)$$

gdzie: Lag_1 – czas opóźnienia odpływu z pierwszej kaskady (h),
 Lag_2 – czas opóźnienia odpływu z drugiej kaskady (h),
 β – parametr (modelu Wackermanna) rozdziału opadu efektywnego na pierwszą i drugą kaskadę (-).

Podstawiając do wzoru (11): $Lag_i = 2 \cdot k_i$ (2 – liczba zbiorników w kaskadzie, k_i – parametr retencji odpowiednio pierwszej i drugiej), otrzymuje się:

$$Lag = 2 \cdot [k_1 \cdot \beta + k_2 \cdot (1 - \beta)] \quad (12)$$

Wartości parametrów modelu Wackermanna (k_1 , k_2 , β) można obliczyć z poniższych zależności:

$$k_1 = a_1 \cdot (L/J^{0,5})^{b_1} \quad (13)$$

$$k_2 = a_2 \cdot (L/J^{0,5})^{b_2} \quad (14)$$

$$\beta = a_3 \cdot (L/J^{0,5})^{b_3} \quad (15)$$

gdzie: L – długość głównego ciekę mierzona od rozpatrywanego przekroju do wododziału (km),
 J – spadek ciekę głównego dla długości ciekę jw. (-),
 a_i oraz b_i – współczynniki równań (13)–(15), których wartości zostały ustalone przez Thiela i Ignara [1993].

Przedstawione równania zastosowano do wyznaczenia czasu opóźnienia odpływu w małej zlewni nizinnej rzeki Gzówki położonej koło Radomia, dla porównania z wartościami pomierzonymi.

OCENA CZASU OPÓŹNIENIA NA PODSTAWIE POMIARÓW

Opis obiektu badawczego

Czas opóźnienia odpływu na podstawie pomiarów wezbrań opadowych w zlewni rzeki Gzówki ustalono dla 6 największych zdarzeń opad – odpływ zarejestrowanych w latach 1997–2001. Rzeka Gzówka, położona na Równinie Radomskiej, jest prawobrzeżnym dopływem rzeki Pacynki. Źródła jej znajdują się w okolicy wsi Gózd na wysokości około 175 m n.p.m. Ujście Gzówki do Pacynki znajduje się na wysokości 147 m n.p.m. Powierzchnia całej zlewni wynosi 44 km².

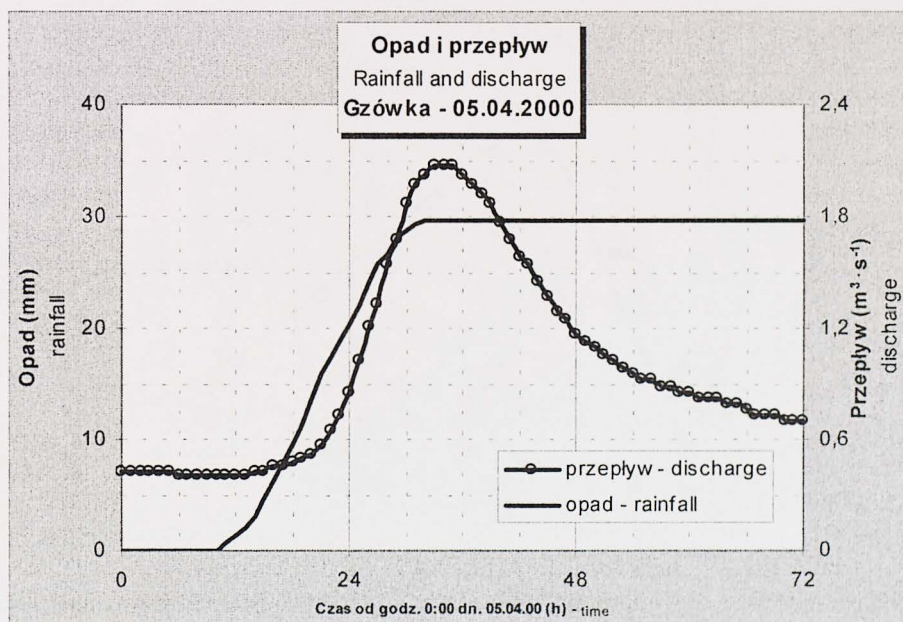
Przekrój wodowskazowy, w którym prowadzone są pomiary stanów i przepływów, znajduje się w miejscowości Jedlnia Letnisko (ok. 16 km na wschód od Radomia), tuż powyżej ujścia Gzówki do zbiornika Siczki, i zamyka zlewnię o powierzchni 39,3 km². Znajdujący się tu wodowskaz został założony w 1963 roku przez Katedrę Budownictwa

Wodnego SGGW, która prowadziła badania w tym profilu do 1974 roku, a także przez pewien okres na początku lat 80. [Królikowski i in. 1985]. Obecnie rejestracja danych i pomiary prowadzone są przez Prywatną Wyższą Szkołę Ochrony Środowiska w Radomiu.

Użytkowanie zlewni zdominowane jest przez grunty orne, które zajmują około 51% powierzchni zlewni. Użytki zielone zajmują około 22%, a lasy około 27% powierzchni zlewni. Głównym typem gleb w zlewni rzeki Gzówki, powyżej zbiornika Siczki, są bielice, które obejmują około 91,6% powierzchni (w tym piaski gliniaste ok. 45,5%, piaski słabo gliniaste około 41,4% i piaski luźne około 4,7%). Na pozostałej powierzchni występują gleby bagienne i czarne ziemie.

Opis metody

Do wyznaczenia przepływów wykorzystano wyniki pomiarów stanów wody i krzywą natężenia przepływu. Stany wody rejestrowane były w sposób ciągły za pomocą urządzenia samopiszącego, tj. limnigrafu, oraz dla kontroli wykonywany był codziennie pomiar terminowy przez obserwatora, tzn. odczyt z łaty wodowskazowej, o określonej godzinie. Dane wykorzystane do analizy czasu opóźnienia odpływu rejestrowane były za pomocą elektronicznego systemu zbierania danych z częstotliwością zapisu opadu i stanu wody co 10 minut. Przykładowe zdarzenie zostało pokazane na rysunku 1.

Rys. 1 Przykładowe zdarzenie opad – odpływ rozpoczynające się 5.04.2000 r. w Jedlni na rzece Gzówce

Fig. 1. Rainfall-runoff events in Gzówka catchment on April 5, 2000

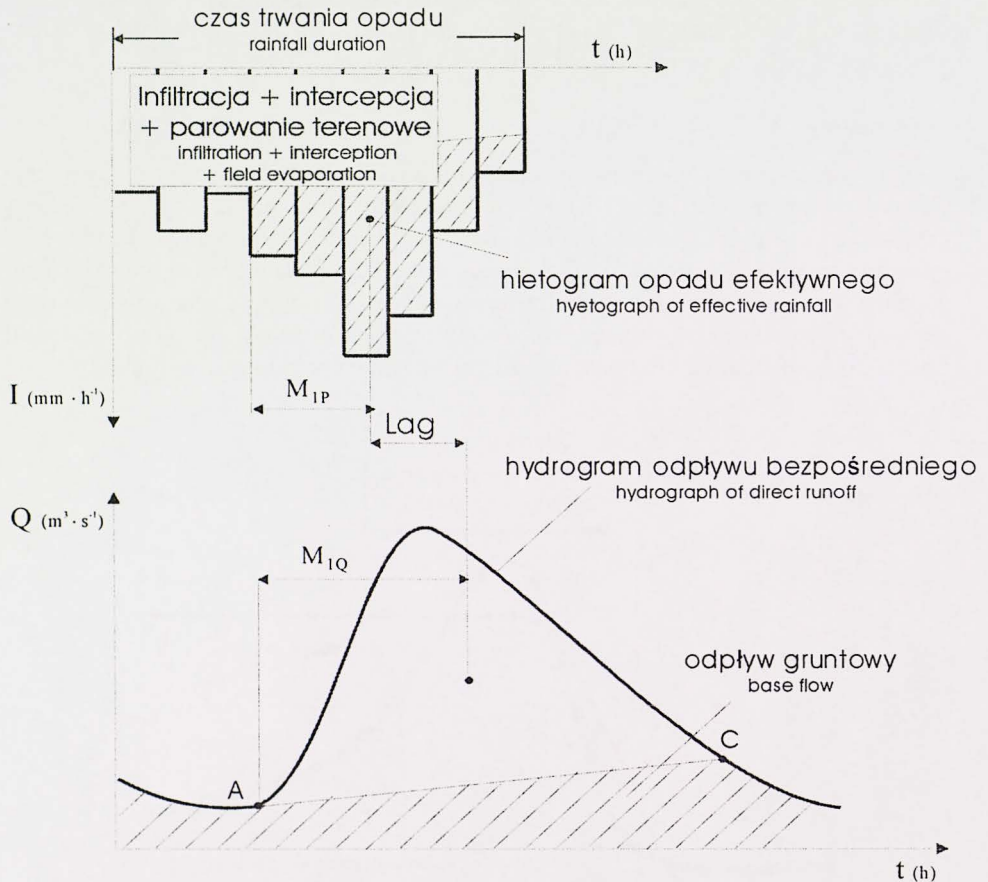
Zdefiniowany na wstępie czas opóźnienia odpływu, zilustrowany na tle danych pomiarowych opadu i odpływu na rysunku 2, określono z zależności:

$$Lag = M_{1Q} - M_{1P} \quad (16)$$

gdzie: Lag – czas opóźnienia odpływu (h),

M_{1Q} – pierwszy moment statystyczny odpływu bezpośredniego (h),

M_{1P} – pierwszy moment statystyczny opadu efektywnego (h).

Rys. 2. Graficzna interpretacja czasu opóźnienia odpływu
Fig. 2. Graphical interpretation of lag time

Rozdział opadu całkowitego na opad efektywny i straty przeprowadzono według metody SCS, przyjmując wysokość opadu efektywnego równą wartości odpływu bezpośredniego. Po wyznaczeniu rzędnych odpływu bezpośredniego i opadu efektywnego wzór (16) można zapisać za pomocą równania:

$$Lag = \frac{\int_0^{T_Q} t \cdot Q_P(t) dt}{\int_0^{T_Q} Q_P(t) dt} - \frac{\int_0^{T_P} t \cdot H(t) dt}{\int_0^{T_P} H(t) dt} \quad (17)$$

gdzie: $Q_P(t)$ – odpływ bezpośredni o czasie t ($m^3 \cdot s^{-1}$),
 $H(t)$ – opad efektywny o czasie t ($mm \cdot h^{-1}$),
 T_Q – czas trwania odpływu bezpośredniego (h),
 T_P – czas trwania opadu efektywnego (h),
 t – czas (h).

WYNIKI POMIARÓW

Podstawowe charakterystyki pomierzonych zdarzeń opad – odpływ wraz z obliczonym czasem opóźnień odpływu zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Charakterystyki pomierzonych zdarzeń opad – odpływ oraz czas opóźnienia
 Table 1. Main parameters of the recorded rainfall-runoff events and lag times

Lp. No	Data wystąpienia Date of occurrence	Opad Rainfall P mm	Opad efektywny Runoff H mm)	Przeptywy Peak Discharge Q $m^3 \cdot s^{-1}$	Czas opóźnienia Runoff Lag Time Lag h
1	07.07.1997	52,0	3,85	2,13	12,2
2	19.04.1999	64,5	6,53	3,79	16,1
3	07.03.2000	21,3	1,46	1,25	15,6
4	05.04.2000	29,6	2,41	2,08	9,31
5	22.04.2001	21,2	3,84	2,23	15,0
6	24.04.2001	27,0	8,92	4,23	15,0
Średnia – Mean		35,9	4,50	2,62	13,9

Pomierzone zdarzenia charakteryzowały się opadem o wysokości od 21,2 do 64,5 mm oraz warstwą odpływu bezpośredniego (opad efektywny) od 1,46 do 8,92 mm. Przeptywy maksymalne zarejestrowanych zdarzeń wynoszą od 1,25 do 4,23 $m^3 \cdot s^{-1}$. Wyznaczony czas opóźnienia odpływu ze zlewni rzeki Gzówki wynosi od 9,31 do 16,1 h, przy wartości średniej 13,9 h.

PORÓWNANIE WYNIKÓW Z FORMUŁ EMPIRYCZNYCH I Z POMIARÓW

W tabeli 2 zestawiono wyniki obliczeń czasu opóźnienia odpływu, obliczone ze wzorów empirycznych, oraz podano wartość uzyskaną z pomiarów.

Tabela 2. Czas opóźnienia rzeki Gzówki ustalony z pomiarów i formuł empirycznych
 Table 2. Lag times for Gzówka catchment estimated on measurement and on empirical formule

Sposób wyznaczenia	Czas opóźnienia <i>Lag</i> (h)
Z pomiarów	13,9
Według wzoru Simasa i Hawkinsa (1)	4,80
Według wzoru SCS (2)	12,9
Według wzoru Mitchella (3)	5,40
Według wzoru Capece (4)	3,90
Według wzoru Nasha (5)	20,6
(6)	14,0
Według wzoru Kennedy i Watt (7)	10,1
Według wzoru Chang-Xing Jin (9)	29.0 (21.8 – 37.2)
Według modelu Wackermanna (12)	
– według Thiela	18.2
– według Ignara	14.3

Wyniki obliczeń wskazują na duże zróżnicowanie czasu opóźnienia odpływu wynoszącego od 3,9 do 29,0 h, w zależności od zastosowanej formuły. Czas opóźnienia wynoszący 29,0 h, uzyskany ze wzoru (9), jest wartością średnią dla 6 analizowanych zdarzeń (wartość prędkości v przy przepływie kulminacyjnym przyjmowano różną dla każdego zdarzenia). Wzorami, z których uzyskano wartości najbliższe czasowi opóźnienia wyznaczonemu z pomiarów (13,9 h), są wzór Nasha (6), przy którego zastosowaniu uzyskano $Lag = 14,0$ h, i wzór według modelu Wackermanna (z parametrami według Ignara), przy którego zastosowaniu uzyskano $Lag = 14,3$ h. Czyli w pierwszym przypadku wartość oszacowana ze wzoru była o 0,72%, a w drugim o 2,88% większa od wartości uzyskanej z pomiarów.

Do formuł, przy których zastosowaniu w rozpatrywanej analizie uzyskano wynik różniący się mniej niż o 10% od wartości uzyskanej z pomiarów, należy także wzór SCS uzależniający Lag od długości cieków głównego, spadku zlewni i parametru retencji zlewni.

PODSUMOWANIE

W artykule przedstawiono wyniki oceny czasu opóźnienia odpływu bezpośredniego z małej zlewni rolniczej rzeki Gzówki, położonej na Równinie Radomskiej. Ocena przeprowadzona na podstawie zdarzeń opad – odpływ i porównano z wartościami uzyskanymi z 10 formuł empirycznych. Przeprowadzone pomiary i analizy wskazują że:

- czas opóźnienia odpływu sześciu analizowanych zdarzeń zawierał się w granicach od 9,31 do 16,1 h, z wartością średnią wynoszącą 13,9 h,
- wartości czasu opóźnienia odpływu uzyskiwane z formuł empirycznych znacznie różnią się między sobą,

- wartości najbliższe uzyskane z pomiarów otrzymano z zastosowania wzoru Nasha (6) oraz z wzoru według modelu Wackermanna z parametrami według Ignara (12); parametrami występującymi w tych formułach są długość głównego cieku i jego spadek,
- parametrami najczęściej występującymi w formułach empirycznych są długość cieku głównego lub powierzchnia zlewni oraz spadek zlewni lub spadek cieku głównego.

PIŚMIENNICTWO

- Banasik K., Górski D., Ignar S., 2000. Modelowanie wezbrań opadowych i jakość odpływu z małych nieobserwowanych zlewni rolniczych. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Capece J.C., Campbell K.L., Baldwin L.B., 1988. Estimating runoff peak rates from flat, high-water-table watersheds. Transactions of the ASAE, 31(1), 74–81.
- Chang-Xing Jin, 1993. Determination of basin lag time in rainfall-runoff investigations. Hydrological Processes, 7, 449–457.
- Diskin M.H., 1973. The role of lag in a quasi-linear analysis of the surface runoff system. Maszynopis. Politechnika w Hajfie.
- Ignar S., 1993. Metodyka obliczania przepływów wezbraniowych w zlewniach nieobserwowanych. Rozprawy Naukowe i Monografie, 35.
- Kennedy R.J., Watt W.E., 1967. The relationship between lag time and the physical characteristics of drainage basins in Southern Ontario. IASH Publication, 85, 866–874.
- Królikowski J., Byczkowski A., Mordziński S., Banasik K., 1985. Ekspertyza możliwości wykonania stawów kolmatacyjnych w ośrodku wypoczynku świątecznego w Siczkach. Maszynopis. Katedra Budownictwa Wodnego SGGW, Warszawa.
- Mitchell W.D., 1948. Unit Hydrographs in Illinois. Springfield, Ill. Illinois State Div. Waterways.
- Nash J.E., 1960. A unit hydrograph study, with particular reference to British catchments. Proceedings, Institution of Civil Engineers, 17, 249–282.
- Sheridan J.M., 1994. Hydrograph time parameters for flatland watersheds. Transactions of the ASAE, 37(1), 103–113.
- Simas M.J., Hawkins R.H., 1999. Lag time characteristics for small watersheds in the U.S. NRCS-USDA (Służba Ochrony Zasobów Naturalnych Departamentu Rolnictwa USA). Maszynopis.
- USDA-Soil Conservation Service, 1985. National Engineering Handbook, Sec. 4, Hydrology. Waszyngton, D.C.

ESTIMATION OF LAG TIME OF RUNOFF FOR A SMALL AGRICULTURAL CATCHMENT

Abstract: Catchment lag time, defined as the elapsed time between the occurrence of the centroids of effective rainfall and the direct runoff hydrograph, has been estimated for a small, lowland agricultural watershed of Gzówka river. The investigated watershed, with area of 39.3 km², is located near town Radom in the Centre of Poland. Mean value of lag time estimated from rainfall-runoff events was 13.9 h. Taking into account 10 empirical formulas for estimating the watershed lag time, the best results has obtained from Nash equation (6) and Wackermann equation (12).

Key words: small catchments, rainfall-runoff process, runoff lag time

*K. Banasik, M. Barszcz, Katedra Inżynierii Wodnej i Rekultywacji Środowiska, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
e-mail: Banasik@alpha.sggw.waw.pl*

J. Pudzianowska, Z. Czempińska-Świtalska, Wydział Ochrony Środowiska, Prywatna Wyższa Szkoła Ochrony Środowiska w Radomiu, ul. Zubrzyckiego 6, 26-600 Radom